

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

СВЕТИ САВА У КУЛТУ И ПРЕДАЊУ У СЕВЕРОИСТОЧНОЈ БОСНИ¹

О светом Сави писано је код нас много, нарочито недавно, у јубиларној светосавској години. Поред научних расправа о животу и раду св. Саве и његову значају за српство и православну цркву, и разноврсни култ св. Саве у нашем народу био је предмет пажње многих писаца.

Већ деценијама се прикупљају песме и народна предања (приповетка и локална историска предања) о св. Сави. Проф. В. Ђоровић прикупио је, пре неколико година, у једну збирку дотада објављене песме, приповетке и локална предања о св. Сави и пропратио их потребним напоменама о пореклу и о распрострањењу појединих мотива и о њиховим варијантама.² Па ипак, још нису прикупљена сва предања о св. Сави нити су описани сви елементи његова народног култа. Као што је и проф. Ђоровић у предговору својој поменутој књизи истакао (с.

¹Браство, 1929, XXX.

²Владимир Ђоровић: Свети Сава у народном предању. Београд, 1927, XXX + 267.

IX), „има читавих области, из којих се добило врло мало или нимало обавештења.” На својим екскурзијама 1937. и 1938. год. по Зворничко-тузланској епархији, која обухвата читаву североисточну Босну (од Укрине на Западу до Дрине на истоку, од Саве на северу до планина на југу од Криваје), имао сам прилике да се уверим да се и данас у православном становиштву те области много прича о св. Сави, независно од савременог утицаја цркве и школе, много више него што би то изгледало према броју прича о св. Сави, независно од савременог утицаја цркве и школе, много више него што би то изгледало према броју прича о св. Сави које су досада забележене у тој области и објављене. А тога, опет, несумњиво да има и много више него што сам и ја могао да прикупим, јер сам ја посетио само неколико десетина села, а у свакоме нисам доспео да распитујем и за култ св. Саве, пошто је задатак мог путовања био знатно друкчији.

Према библиографским подацима у поменутој књизи проф. Ђоровића, из североисточне Босне објављене су досад ове приповетке о св. Сави.

Свeй̄и Саво, мачка и ријека Сава (прибележио Стеван Ј. Перић, „Босанска вила” 1903 257); једна варијанта приповетке *Свeй̄и сава и кириџија*, објављена у збирци *Ср̄иске народне ѿрӣовије̄иџе* од Љуб. С. Василијевића-Поповића (Тузла 1907), с. 3;

Свeй̄и Саво и ђаво (нав. дело 4): о томе како је св. Саво преварио ђавола и узео његов бољи млин за „дан и ноћ”, тј. за вечно;

Свeй̄и Саво и ѿри бра̄иџа, приповетка из Босанског Шамца (објавио Љубо Мићић, „Босанска вила” 1898 153–154);

У „Бранкову колу” за 1909. год., стр. 416, објавио је П. Н. Ј. (прота Петар Н. Јовановић) једну белешку у којој износи и причу, забележену од своје матере (у селу Слатини, у Босанској Посавини), о томе како је неки калуђер путовао и учио чобанина како да се моли Богу. Сасвим умесно писац је приметио да се „калуђер” ту помиње место св. Саве (јер у једној причи из Херцеговине, коју је такође изнео, чобанина учи св. Саво). Као објашњење наводи да „у Бос. Посавини врло ријетко се помиње св. Саво у народним причама....”

В. Ђуковић изнео је одломке једне народне песме, по којој је манастире Пиву, Папраћу и Тамну градио Саво Немањић, и то на основу фермана који је од султана издејствовао „потурчени” Никола Гаговић!³) Нажалост, Ђуковић није навео где је забележио ту песму.

³ Василије М. Ђуковић: Манастир св. Тројице „Тавна” у прошлости и садашњости. Источник XII (Сарајево, 1898) 102–103.

То је, ипак, мало, као што је уопште из тих крајева прикупљено мало грађе о народном животу и обичајима и производа народне усмене књижевности. У ствари, и код православних Срба у Зворничко-тузланској епархији много се прича о св. Сави, а постоји и нарочит култ св. Саве у виду поста и завета. Изнећу најпре приповетке односно мотиве које сам имао прилике да чујем. Од већ познатих нисам имао прилике да чујем приповетке „Св. Саво и три брата” и „Свети Саво и кириција”.

1. Најраспрострањенија је и по Зворничко-тузланској епархији приповетка о *св. Сави, ткаљу и орачу*.⁴⁾ Зачудо је да је нико раније није забележио у овим крајевима. Ја сам је слушао у Дервентској Нахији, у Спречи (око манастира Папраће), у Козлуку ниже Зборника, у Бирчу, око манастира Тамне (где се прича да је св. Сава ишао као просјак), међу Озрењацима (око манастира Озрена) и у Возуђој. Исту сам приповетку чуо и од сељака из села Смолуће, али с мало друкчијим свршетком: кад му је жена, приликом његова другог проласка, рекла да је сама научила да тка, св. Саво ју је ударио штапом по леђима – и зато жена мора увек да греје леђа – и проклео је да све што отка преко године може на Ђурђево јутро да понесе под пазухом.

2. *Св. Сава у Босни*. Док се у предањима о св. Сави често истиче како он није долазио у Босну, него да је долазио само до границе између Херцеговине и Босне и одатле благословио и Босну, па се и у њој праве сир и масло, у приповеци „Св. Саво, мачка и ријека Сава”, коју је у Босанској Посавини забележио Стеван Перих, св. Саво ствара за собом како је ишао велику реку, да га не би стигли св. Јован и домаћин код ког су били на конаку (а ког је он ослободио од миша, створивши од својих рукавица две мачке). Та је река, по благослову св. Јована, прозвана онда Савом.⁵⁾ У Обудовцу (у Босанској Посавини) ја сам могао да сазнам само још толико да је река Сава потекла трагом куда је прошло Св. Саво (те се по њему и прозвала Сава), а свуда где је долазио – па и у том делу Босне до Саве – по његову благослову се сири сир и масли масло. У Доњој Дубици, селу код Босанског Шамца (али на левој страни Босне) прича се како је св. Саво носио благослов, а брат га гонио с војском да му отме благослов да би могао сир да се сири и у тој земљи. Кад се војска приближила св. Сави, а оно се отворила велика река и ишла све куда је ишао св. Саво, па се војска вратила: тако је постала река Сава.

⁴⁾Текст и варијанте: Ђоровић, нав. дело 130–131, 245.

⁵⁾Босанска вила 1903 257.

3. *Свети Саво учи људе разним њословима.* У Спречи се казује да св. Саво није учио само како ће орати и ткати, него је учио људе и како ће се прести, градити ралице и све друге послове што их ради сељак.

4. *Св. Саво и баба с јарага.* Веома познати и у свету раширени мотив о баби која у марту изгони на пашу своју јарад, код Озрењака се везује за св. Саву:

Хвалила се баба да јој св. Саво не може нахудити, пошто је прошао (тј. празник). И пошла с јарићима у шуму. И св. Саво да па се помрзну и јарад и баба. (По казивању Петра Пејића из Васиљеваца).

5. *Св. Саво и вукови.* И у овој области позната је приповетка с мотивом како св. Саво дели вуковима плен⁶: у Тршићу (код Зворника) веле да је св. Саво као курјачки цар. Даље се прича о ћопавом вуку, ком је одредио да поједе човека који је био на крушци.

6. *Св. Саво и ђаво.* а) У Бирчу и од неких сељака из села Тобута у Мајевици слушао сам врло познату приповетку (која има и у Вуковој збирци) како су св. Саво и ђаво садили лук, купус и кромпире.⁷ – У Козлуку ниже Зворника слушао сам од г. Николе Лазаревића како су св. Саво и ђаво садили купус, лук и кукуруз и пекли ракију.

б) Док се у претходној приповеци из Бирча и Мајевице не помиње и сађење винограда, које има Вукова приповетка, у Драгаљевцу (Бијељински срез) чуо сам од Гаце Нешковића приповетку у којој се говори само о сађењу винограда и о томе како је ђаво изумио прављење ракије од тропа. Кад је св. Саво огледао ракију, пипнувши трипут, рекао је: „Благословено било сваком Србину да узме трипут!”

в) У Бирчу, у Мајевици (Тобут) и у Спречи (око Папраће) се прича како је св. Саво дошао ђаволу који је пекао ракију (углавном варијанте завршетка поменуте Вукове приповетке):

Ђаво начинио казан и у потоку пекао ракију. Али на казану као лула бива ражевна слава. Дошао му св. Саво са св. Петром и Павлом. А ђаво им насипао ракије у орахову љуску – уиме чаше – да пију. Прву попије св. Саво „за почелицом и добром срећом”. Тако за сваког од њих, па онда за „у лице” све тројице. Ђаво остави казан и побегне. Тако казан остане св. Сави и он начини лулу од чега се и прави. И рекао је: „Ко пио као ја, био као ја; ко пио као Павле и био као Павле; ко пио као Петар био као вјетар, а ко пио као ђаво, он и био ђаво!”

У варијанти из Бирча се казује да је св. Петар попио једну, св. Павле две, а св. Саво три чаше и да је св. Саво рекао: „Ко попио једну

⁶Текст и варијанте: Ђоровић, н. д. 161.

⁷Текст и варијанте: Ђоровић, н. д. 146149.

био као св. Петар, ко попио двије био као св. Павле, ко попио три био као св. Саво, а ко попио више био као они што пече (тј. као ђаво)!”

7. *Св. Саво, св. Петар, вредна девојка и лени момак.* У Бирчу сам чуо приповетку:

Ишли су св. Саво и св. Петар као просјаци. Наишли су крај жетелица и питали их за пут. Жетеоци се смејали. Једна цура, добра жетелица, пошла да ми покаже пут. Идући даље, виде једног момка како лежи под крушком и зинуо да му крушка падне у уста. Св. Петар ће: „Да „момка”!“ – А св. Саво: „Њему ће она цура!” – Св. Петар: „Ја бих њега ударио.” – Св. Саво: „Вратиће ти.”

Послије неког времена наиђу опет св. Саво и св. Петар и сврате на конак у кућу у којој су живели оно двоје као муж и жена. Жена их прими. Кад стиже муж, почне је грдити. И десило се је да је изударао св. Петра. –

У Спречи сам чуо углавном исту приповетку, али су свеци најпре видели момка под крушком, а после веома лепу девојку и наменили је томе момку испод крушке. У варијанти из Козлука момак неће да покаже пут, а девојка оставља овце и вретено и показује пут.

Ова је приповетка слична приповеци *Свети Саво и удаваче из Пећи*.⁸

8. *Свети Саво и њоска.* Ову сам приповетку забележио у Доњем Бирчу од Марка Марковића из Брајинаца:

Ишли св. Саво и његов пратилац. Питао га св. Саво: „Јеси ли уморан?” – „Нисам”, одговарао он. Најзад ће рећи: „Јесам.” – „Е, отвори плећку од мог коња, па се напи крви!” Пратилац се није досеђао, него се чудио. Најзад га други упутили да је то плоска с ракијом.

9. *Посијанак њужа и рака.* Верује се да је св. Саво бацио нафору на земљу и у воду. Од оне што је пала на земљу постао је пуж, а од оне што је пала у воду постао је рак. То је учинио ради тога да би људи имали шта да једу у време поста. (По казивању г. Николе Лазаревића из Козлука). То исто се прича и у селу Дубинци, у Спречи.

10. *Зашто деије не може да њрохода њре њодине дана?* У Папраћи сам забележио:

Свети Саво казао свакој животињи да пребаци своје младе преко себе. И како га је која пребацила, младо се је дочекало на ноге и устало. Рекао и жени да пребаци дијете. Жена се препала и није хтјела. И зато сада жена питајте иед за годину дана и оно не може прије да прохода.

⁸Текст и варијанте: В. Ћоровић, н. д. 53–54.

Познате су сличне приповетке из Србије и из Херцеговине.⁹

11. *Свети Саво учи људе да облаче гаће и како да уносе леџину*. У околини манастира Тамне се приповеда:

Некада сељаци нису знали ни гаће обући: једно држи гаће, а друго, оно што ће их облачити, скаче озго с тавана у гаће. Онда им св. Саво казао како се облаче гаће.

А што им роди љетина – као ораси – ујесен унесу некако унутра у кућу, али не умију дигнути на таван него све вилама. А св. Саво им вели: „Немој тако!” – „Ја како?” И св. Саво им нађе некакав суд и показа како ће дизати љетину на таван. –

Приповетка само с мотивом о орасима забележена је и у околини Враћа.¹⁰

12. *Св. Саво и ђаво у воденици*. Више пута сам слушао приповетку о св. Сави и ђаволу у воденици односно како је св. Саво изумео чекетало и после преварио и истерао ђавола из воденице узевши ред „дан и ноћ”.¹¹ Ту сам приповетку слушао у Козлуку, у Драгаљевцу (Бијељински срез), у Спречи (око манастира Папраће), од људи из Мајевице (село Тобут) и у Бирчу. Пошто се приповетке с овим мотивима из других крајева знатно разликују, саопштићу један текст из Бирча и неке варијанте, које су забележене у истих мах (на једном скупу у селу Шековићима 5. септембра 1937), да се види како не само у суседним селима него и у истом селу могу паралелно да постоје различите варијанте.

Филип Марковић из Брајинаца приповедао је овако:

Начинио – анатема га било – воденицу. И засипао руком да му се меље. И дошао му је св. Сава: „Шта то радиш?” – „Начинио сам воденицу и мељем.” – „Шта ћеш ми дати да ти ја начиним да се само додаје? Хоћеш ли ми дати дан и ноћ да мељем?” – „Хоћу.” И он је начинио чекталицу. И млио двадесет и четири сата, дан и ноћ. Дошао анатема га било да га истјера. А св. Саво му је казао: „Па ти си мени дао даниноћ.” Каже (ђаво): „Ма нијесам, ја сам теби дао само дан и ноћ.” Саво је рекао: „Ја сам узео даниноћ.” Туде се посвађали. И побију се. У св. Саве је штака, а узо анатемњак кутô. Св. Сава му вели: „Нећемо

⁹ В. Ћоровић: н. д. 119–120.

¹⁰ Др Војислав М. Јовановић: Српске народне приповетке. Антологија (Београд, 1932) 157.

¹¹ Као што сам поменуо у првом одељку, приповетку с овим мотивом забележио је и Љуб. С. Василијевић-Поповић (Српске народне приповијетке, Тузла 1907). До те књижице нисам никако могао да дођем, те не знам какав је текст те приповетке из околине Тузле.

ту. Хоћемо напољу!” Онда св. Саво – дуља му штака (па напољу могао с њом више и слободније да замахује) – и освоји га ту и отео му воденицу.

Неђо Кањерић из Брајинаца је претставио ту борбу нешто друкчије: ... у св. Саве кратка мотка, а у натема га дугачка, па запиње у воденици и не може никако да удари. Онда, казо св. Саво: Е, ако ти је криво, да промијенимо дрвље, па ајмо пред кућу!” Изиђу пред кућу (воденицу), и св. Саво га освоји дугом мотком и одбије га од воденице.

Ристо Стјепановић из Стрмице, место ове завршне борбе с моткама, испричао је: ... Рекао ђаво да ће омрцињити воденицу, па неће ваљати брашно. И св. Саво рекао: „Ја ћу прекрстити, и штогод живо улегне изићи ће живо.” Сотона засуо мрава, и они доле живи излазили. И св. Саво му рекао: „Ето видиш!” И он (ђаво) рекао: „Ја ту немам више посла. Цаба ти воденица!” И тако до данас остало.

Понова сам ову приповетку слушао у Шековићима 17. јула 1938. од неких људи из Брајинаца и Тупанара: св. Саво и ђаво су се тукли штаком и комињачом, и ђаво је тражио да изиђу пред воденицу, а св. Саво да промене оруђа.¹²

13. У пределу Усори има село Блатница. Прича се да се је село некада звало Златница. Кад је ту долазио св. Саво, наишао је на велико блато и прозвао га Блатница.

Култ св. Саве налази у нашем народу израза и у томе да има знатан број родова који на празник св. Саве, 14. јануара по ст., држе своју породичну службу или славу. Таквих родова има свуда у српству, али највише у источној Херцеговини. Затим, веома је раширен обичај да се пред празник св. Саве пости седам дана, иако црква не прописује тај пост.

На територији Зворничко-тузланске епархије нису вршена обимнија проучавања порекла становништва, а у колико су вршена (Др Р. Јеремић), није обрађена пажња на породичне службе, те се не може да зна колико су чести родови који славе св. Саву, као свог заштитника. Изгледа да их, ипак, има доста: готово свуда где сам долазио говорено ми је да има и таквих који славе о св. Сави. С друге стране, зна се да на територији ове епархије има много православних родова пореклом из источне Херцеговине, где је св. Сава као породична служба веома чест.

И поменути пост о св. Сави је унеколико у вези са родовским слављењем св. Саве: опште је правило у неким крајевима (Мајевица,

¹² Један текст ове приповетке и варијанте: Ћоровић, н. д. 150–151, 247.

Спреча и Бирач) да они који славе на дан св. Саве посте по седам дана пред празник. Од осталих кршњака тако чине само још они који славе на Архнађеловдан. (У Јужној Србији је опште правило да се пости седам дана пред родовску службу, ако она пада иначе у мрс, без обзира на то који је празник).

Поред тога што савинштаци посте по седам дана пред Савиндан, у неким крајевима је био обичај да и остали посте, и тај се обичај понегде и сада одржава. Овај пост већ има чисто заветни карактер. Тако у погледу Усори обично жене посте *Савин ѿосѿић* и они који су се заветовали ради чега. И око горњег тока Украине старе жене још посте св. Сави. У Дервентском срезу (село Лијешће) жене су некада постиле по седам дана пред празник св. Саве, и то *из завјеша*. Поред тога, трећег дана испред св. Саве жене празнују (не раде), и то зову *служба св. Саве*. У Босанској Посавини такође се је постило св. Сави. У селу Доњој Дубици (на левој страни Босне) има и сада доста старијег света који држи тај пост, а у неким кућама сва чељад. Посте ради стокe и напретка у кући. У Обудовцу (Брчански срез) постило се св. Сави већином ради стокe. У Посавини се обичај већ губи. У околини Тузле (село Смолућа) посте св. Сави за *здравље*. У пределима Доњем Бирчу и Спречи многи и сада посте пред св. Саву. По Мајевници, осим савинштака, и сада неки посте св. Сави и то ради курјака: да не сатире стоку.

По селима око манастира Озрена и сада се пости *савинска ефѿша*. По предању, давно некада била је нека трбобоља, па стари наредили пост, и тако то остало. Као разлог што се пости та седмица, и сада кажу да је „седеф попаснице” (због срдобоље): да не би свет страдао од те тешке болести. Ко не пости, верује се, страдаће од срдобоље. Калуђер пок. Василије Ђуковић, који је био родом из Сарајева а умро у Озрену, говорио је Озрењацима да је читава Босна и Херцеговина заветована св. Сави да пости због срдобоље.

И у селима Кладањског и Маглајског среза око негдашњих манастира Возуће и Удрима или Гостовића (сада у саставу Дабро-босанске епархије) постио се, а многи и данас посте, *Савин ѿосѿић*, и то ради срдобоље.

Насупрот томе, у селима на десној страни реке Босне а у подгорици Требаве (села Српска Грапска и Бушлетић, северно од Добоја), нико не пости св. Сави, ма да се иначе зна за њега и одраније и верује да је он подигао манастир Озрен.

О старини и о пореклу култа св. Саве на тлу Зворничко-тузланске епархије и у њеном суседству не може се рећи ништа поуздано. Могу

се, ипак, истаћи две чињенице које су биле од особита значаја за ширење и одржавање овога култа. То су: црквени култ св. Саве и миграције православног становништва.

Има један податак који говори несумњиво о великој старини црквеног култа св. Саве у овим крајевима. То је слика св. Саве у цркви Ломници (некадашњој манастирској цркви). На северном зиду цркве, изнад две певнице, насликани су св. Симеон (Немања) и св. Сава. Св. Сава је претстављен са бујном мрком брадом и с тонзуром на глави а енергична погледа, али се овај портрет знано разликује од милешевског. Живопис у Ломници је довршен 1608. године, како то сведочи један запис.

У манастиру Озрену, где је живопис такође добро сачуван, нема лика св. Саве, а не зна се да ли га је било у Папраћи, Тамни, Возуђој и Гостовићу.

У другој половини 19 века, развио се и је и у овим крајевима Босне, а под утицајима из Србије и Војводине, жив црквеношколски култ св. Саве, који је имао знатног утицаја и на сеоски свет: тако су у Зворничко-тузланској епархији четири цркве посвећене св. Сави. Све су те цркве грађене у новије време. Овај култ са свечаним прославама по школама и говорима о св. Сави као и све веће ширење писмености знатно потискују првобитни народни култ.

Данашње православно становништво североисточне Босне је огромном већином пореклом од досељеника, а међу њима су опет у већини досељеници из источне Херцеговине, црногорских Брда и Старог Влаха, дакле баш из крајева у којима су српске историске традиције и култ св. Саве најраширенији и најживљи. Ти су досељеници доносили собом и елементе култа св. Саве и оживљавали га где га је већ било а уводили га где га дотада није било. Тако се могу разумети велика распрострањеност и јачина овога култа и у крајевима који су били далеко од области у којој је св. Сава непосредно делао, као и везивање имена св. Саве за поједине географске објекте у овој области.

Мил. С. Филиповић